

DELIMITACIÓN SEMÁNTICA DO CONCEPTO ANTROPOLÓXICO DO XÉNERO

Inés Veiga Mateos

Belén Poutón Reboredo

Tania de Dios Miguéns

TERMIGAL

Real Academia Galega

Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades

termigal@cirp.gal

Resumo: A oposición home/muller non reside unicamente na distinta natureza sexual dos corpos, senón que tamén implica a adopción de distintos roles na sociedade. Desde o mesmo momento en que nacemos, as persoas estamos expostas a un gran número de condicionantes e estereotipos que reflicten o que a sociedade espera de cada corpo. A diferenza da noción de *sexo*, empregada maioritariamente para aludir aos trazos biolóxicos, o concepto de *xénero* desenvolveuse no discurso feminista para designar o conxunto de paradigmas socioculturais que promovían a inferioridade da muller e a súa subordinación ao home. Neste artigo afóndase no significado do termo *xénero* e os novos sentidos que foi adquirindo co paso do tempo. Para iso, analízanse en primeiro lugar as definicións rexistradas para as voces *sexo* e *xénero* en diversos dicionarios xerais, co obxectivo de determinar se identifican satisfactoriamente cada unha das nocións aludidas. Seguidamente, estúdanse diversas unidades poliléxicas formadas a partir da palabra *xénero* a fin de comprobar se o significado que adquire nestas expresións coincide co especificado nos repertorios anteriores. Por último, expóñense as principais conclusións observadas neste estudo.

Palabras chave: xénero, sexo, feminismo, muller, patriarcado, heteronormatividade.

Title: Semantic delimitation of the anthropological concept of gender.

Abstract: Man/woman opposition is not solely determined by sex distinction, but also by the different social roles they fulfil. Based on their bodies, people are exposed to prejudice and stereotypes affecting their social behaviour. The term *sex* is usually associated with a person's biological characteristics, while *gender* was first employed in feminist discourse to refer to sociocultural paradigms leading to women's inferiority and subordination to men. This paper focuses on the study of the meaning of *gender* and the new senses acquired over time. To this purpose, definitions of *sex* and *gender* in general dictionaries will be analysed. Then, several multiword expressions containing the term *gender* will be studied on a case-by-case basis. Finally, conclusions will be drawn.

Key words: gender, sex, feminism, woman, patriarchy, heteronormativity.

INTRODUCCIÓN

Na lexicografía europea tradicional, o termo *muller* era definido como 'hembra del hombre' (Terreros 1787: s.v. *mujer*) ou 'compagne de l'homme' (Augé 1922: s.v. *femme*), descrições que reflectían a concepción androcéntrica imperante na sociedade occidental. Segundo esta visión, o home era considerado o ser dominante e superior, a medida de todas as cousas, mentres que a muller era, en palabras de Simone de Beauvoir, "a Outra" (2008: 38), o ser destinado a servilo e a satisfacer as súas necesidades de modo irrecíproco: "a muller sempre foi, se non a escrava do home, polo menos a súa vasala; os dous sexos xamais compartiron o mundo en pé de igualdade" (2008: 43-44). Esta asimetría na relación de poder xustificábase atendendo a razóns supostamente naturais ou biolóxicas e era defendida tamén por distintas correntes filosóficas, desde Aristóteles a Freud (Flax 1995: 99-100), nas que os sexos eran presentados como polos opostos: o home encarnaba a actividade e o positivismo, mentres que a muller representaba a pasividade e o negativismo.

O sexo vén determinado comunmente en función dos trazos biolóxicos dunha persoa, os cales fan que esta sexa considerada un

home ou unha muller. Así, na cultura occidental téndese a admitir unicamente a existencia de dous sexos, e toda variación corporal que non encaixe no dualismo sexual imperante é percibida como un defecto ou anomalía¹. Ao contrario do que sucede neste contexto, onde o dualismo sexual foi durante moito tempo asumido como algo natural e universal, a intersexualidade² está plenamente aceptada noutras culturas e mesmo forma parte da propia identidade étnica. De feito, en determinadas sociedades tense en consideración a existencia dun “terceiro xénero” ou “terceiro sexo” (Gómez 2009: 706)³ que non viría determinado só polos trazos biolóxicos da persoa.

A concepción do sexo varía en función de paradigmas socioculturais, pois os corpos non son reproducións de morfoloxías únicas (López 2019: 54): é a cultura a que dá sentido ao sexo e á anatomía (Butler 2006: 25) e a que establece como se delimitan e se definen os distintos sexos (Gómez 2009: 707). Xa que logo, o binarismo sexual non resulta da simple diferenciación biolóxica dos corpos, senón tamén da atribución a cada un dos sexos dunha serie de valores que condicionan o seu desenvolvemento vital, que determinan o modo en que se relacionan e que dan lugar á separación das funcións que respectivamente exercen un e outro na orde social. É dicir, na concepción que os seres humanos facemos do sexo, este é indisoluble dunha serie de construtos que arbitrariamente lle atribuímos: o xénero.

O termo *xénero* comezou a empregarse no discurso feminista dos anos setenta do século xx (Castro/Reimóndez 2013: 18) para facer referencia a “los atributos, las actividades, las conductas y los roles establecidos socialmente que una sociedad en particular

1 Para ilustrar esta afirmación, pódese citar como exemplo o termo *hermafroditismo* (hoxe desaconsellado en favor de *intersexualidade*), cualificado de “monstruosidade” (RAE 1780: s.v. *hermafrodita*) ou de “vicio de conformación” (RAE 1884: s.v. *hermafrodita*) na lexicografía tradicional.

2 Segundo a Oficina do Alto Comisionado das Nacións Unidas para os Dereitos Humanos, as persoas intersexuais son aquelas que ao nacer presentan caracteres sexuais (como os xenitais, as gónadas e os cromosomas) que non se corresponden coa típica noción binaria do corpo humano (OACDH 2014).

3 Gómez Suárez (2009: 699) cita o caso dos *hijra* do sur de Asia, que constitúen un grupo social integrado maioritariamente por persoas do sexo masculino, aínda que tamén por persoas que presentan caracteres sexuais ambiguos, que teñen en común o feito de non considerarse a si mesmas nin homes nin mulleres.

considera apropiados para niños y hombres, o niñas y mujeres” (APA 2011: 1). Desde o mesmo momento en que nacemos, as persoas estamos expostas a un gran número de condicionantes e estereotipos que reflicten o que a sociedade espera de nós e que regulan o noso aspecto externo, o comportamento cos demais, as funcións e tarefas que asumiremos e os nosos gustos e intereses. Así, a través da imposición de roles segundo o sexo dos individuos, perpetúase a superioridade do home fronte á muller, como sucede no seo das sociedades patriarcais e heteronormativas prototípicas. Nelas, o home pode desenvolver a súa vida en por si e para si: é provedor e protector da familia, distínguese como unha figura de autoridade e poder, pode participar en distintas esferas da vida pública, como a política e a cultura, goza de independencia e é considerado un ser sexual por natureza. A muller, en cambio, debe dedicarse por enteiro á familia e ao fogar, é unha figura falta de prestixio e influencia, queda relegada á esfera da vida privada, carece de autonomía e é considerada un ser sexuado, obxecto de pracer, cuxa principal función é a reprodución. Disto dedúcese que o xénero constitúe a base das diferenzas sociais entre homes e mulleres, mais estas poden variar dunha cultura a outra do mesmo xeito que tamén poden modificarse ao longo do tempo (Comisión Europea 1998: 32). Tamén se manifestan neste sentido algunhas investigadoras, como Butler e Scott, quen conciben o xénero como un “construto totalmente inestábel e constantemente cambiante e escorregadizo” (Castro/Reimóndez 2013: 61).

Aínda que en principio a diferenza entre *sexo* e *xénero* poida resultar clara, o certo é que ambos os dous termos designan conceptos interdependentes que se inflúen mutuamente e se encontran en continua interacción (Fernández 2011: 53), o que fai que resulte complexo aludir a un e outro de maneira illada. Nos seguintes apartados presentaremos as definicións que se ofrecen nun conxunto de dicionarios para os termos *sexo* e *xénero*, co obxecto de identificar as características esenciais de cada un destes conceptos e comprobar se coinciden co uso que se fai destas voces na lingua actual. Ademais, analizaremos os posibles condicionamentos culturais ou ideolóxicos que subxacen na descrición destas formas e que poden afectar á súa comprensión ou á transmisión de estereotipos. A continuación,

estudaremos algúns termos e expresións formados a partir de *xénero* e analizaremos o seu significado implícito, a fin de verificar se este se axusta ao especificado nos repertorios lexicográficos.

1. A VOZ *SEXO* NOS DICIONARIOS XERAIS

Transcribimos a continuación as definicións que se recollen para a voz *sexo* no *Dicionario da Real Academia Galega* (en adiante, DRAG), o *Dicionario de galego* de Ir Indo (DGII), o *Gran dicionario Xerais da lingua* (GDXL), o *Diccionario de la lengua española* da Real Academia Española (DLE), o *Dicionário Priberam da língua portuguesa* (Priberam), o *Dicionário Infopédia da língua portuguesa* (Infopédia), o *Dictionari de la llengua catalana* do Institut d'Estudis Catalans (DIEC), o *Dictionnaire de français* de Larousse (Larousse), o *Vocabolario Treccani* do Istituto della Enciclopedia Italiana (Treccani) e o *English Dictionary* de Oxford University Press (Oxford).

sexo: 1 Conxunto de características orgánicas que permiten distinguir un individuo macho dun individuo femia. *Sexo masculino e sexo feminino*. [DRAG]

sexo: 1 *s m.* *BIOL/XEN.* Conxunto de fenómenos que polarizan os individuos dunha mesma especie en machos e femias. [DGII]

sexo: 1. Conxunto de factores bioquímicos, fisiolóxicos e orgánicos que polarizan os individuos dunha mesma especie en masculinos e femininos. [GDXL]

sexo: 1. m. Condición orgánica, masculina o femenina, de los animales y las plantas. [DLE]

sexo: 1. Diferença física ou conformação especial que distingue o macho da fêmea (ex.: *sexo feminino, sexo masculino*). [Priberam]

sexo: 1. Conjunto de características físicas e funcionais que distinguen o macho da fêmea. [Infopédia]

sexo: 1. Conjunt de les peculiaritats bioquímiques, fisiològiques i orgàniques que divideixen els individus d'una espècie en mascles i femelles i fan possible entre ells, mitjançant els adequats processos de conjugació o fecundació, una periòdica modificació de la informació genètica. [DIEC]

sexe : Caractère physique permanent de l'individu humain, animal ou végétal, permettant de distinguer, dans chaque espèce, des individus mâles et des individus femelles; ensemble de ces individus mâles ou femelles. [Larousse]

sezzo: **1. a.** Il complesso dei caratteri anatomici, morfologici, fisiologici (e negli organismi umani anche psicologici) che determinano e distinguono tra gli individui di una stessa specie, animale o vegetale, i maschi dalle femmine e viceversa: *la determinazione del s.; s. maschile, s. femminile; cambiamento o mutamento di sesso.* [Treccani]

sex: Either of the two main categories (male and female) into which humans and most other living things are divided on the basis of their reproductive functions. [Oxford]

Polo xeral, as descrições consignadas son xenéricas e pretenden ter aplicación tanto para o ser humano como para os animais e as plantas, de aí que fagan mención de maneira inespecífica a “individuo” (DRAG), “individuo dunha especie” (DGII, GDXL, DIEC), “seres vivos” (Oxford) ou “animais e plantas” (DLE, Treccani). No que respecta a esta última expresión, entendemos que algunhas fontes integran o ser humano no grupo animal, mentres que outras o consideran un grupo independente, como se observa no Larousse: “individuo humano, animal ou vexetal”. Con todo, cómpre ter en conta que non todos os seres vivos son sexuados, como ocorre con algúns animais e plantas, de modo que as descrições anteriores non serían válidas se non se especificasen os grupos resultantes da categorización dos individuos (macho/femia, masculino/feminino). Neste sentido, unhas obras recorren ao binomio *macho/femia*, tipicamente aplicado aos animais, como evidencian o DRAG, o DGII, o Priberam, o Infopédia, o DIEC, o Larousse e o Treccani; e outras empregan o dúo *masculino/feminino*, maioritariamente asignado aos humanos, como reflicten o GDXL e o DLE. Se ben é certo que o primeiro par de opostos tende a usarse máis para animais e o segundo para persoas e plantas, ambos os binomios poden considerarse correctos para aludir a calquera destes referentes, tal como

se deduce da definición lexicográfica destas voces⁴. Soamente no Oxford parece intuírse un conxunto non pechado de opcións, ao mencionar “calquera das dúas principais categorías”, onde a expresión pode dar a entender a existencia dun número indefinido de elementos, o que sen dúbida rompe coa tradicional consideración dual do sexo nos seres vivos.

Por outra banda, os trazos nos que se fundamenta a distinción teñen, segundo o DRAG e o DLE, natureza “orgánica”, orientación coa que coinciden o Priberam e o Larousse ao consideralos “físicos”. En cambio, na definición que ofrece o Oxford non se achega ningunha descrición destas características, senón que se alude só á súa finalidade, a “reproducción”. No Infopédia faise referencia a aspectos “físicos e funcionais”, de modo que a diferenciación entre individuos se basea en funcións específicas, ademais de no aspecto anatómico. Para o GDXL e o DIEC, a distinción depende de condicións “bioquímicas, fisiolóxicas e orgánicas”, do que se desprende que para os seus equipos lexicográficos o factor hormonal tamén inflúe na polarización dos individuos. No Treccani, aos caracteres “anatómicos, morfolóxicos e fisiolóxicos” propios de animais e plantas, engádense as propiedades “psicolóxicas” no caso dos humanos. Tamén sorprende que o Larousse defina o sexo como un carácter permanente dos individuos, co que se nega a posibilidade de que poida ser modificado. Fronte á especificidade destes enunciados, contrasta a vaguidade e indeterminación expresadas no DGII (“fenómenos”) e no Priberam (“conformación especial”), que non achegan información verbo da natureza destes trazos.

Á vista destas definicións, podemos deducir que segundo estas fontes o sexo dun individuo vén determinado principalmente por criterios anatómicos, aínda que algúns repertorios tamén recoñecen factores funcionais e, nun único caso, psicolóxicos. Estas descricións aproxímanse de maneira xeral ás empregadas tradicionalmente no ámbito científico, que establecían a natureza sexual

4 No DRAG, por exemplo, as definicións consignadas para *macho* (“individuo que, nos seres vivos con sexos separados, posúe órganos sexuais capaces de fecundar”) e *femía* (“individuo que, nos seres vivos con sexos separados, está dotado de órganos sexuais produtores de gametos femininos, aptos para ser fecundados”) son válidas para a descrición de calquera ser vivo, con independencia do grupo ao que se adscriba.

dos corpos baseándose na coherencia entre os compoñentes cromosómicos, hormonais, gonadais e anatómico-xenitais (Flores 2001: 87), aínda que con maior predominio deste último sobre os demais criterios. Con todo, como expoñen García Dauder *et alii* (2016: 111-118), non existen límites precisos entre un e outro sexo, o que resulta na existencia de corpos que non encaixan nos prototipos considerados para o home e para a muller.

2. A VOZ *XÉNERO* NOS DICIONARIOS XERAIS

Nas seguintes liñas incorporamos as definicións que se documentan para o termo *xénero* nos repertorios mencionados no apartado anterior.

xénero: 8. Conxunto de características, comportamentos, funcións e valoracións socioculturais que se asigna como apropiado para cada un dos sexos nunha sociedade determinada. *Identidade de xénero*. [DRAG]

xénero: Ø [DGII]

xénero: 9. [En antropoloxía cultural] clase de persoas segundo as súas funcións culturais en razón dos sexos. [GDXL]

género: 3. m. Grupo al que pertenecen los seres humanos de cada sexo, entendido este desde un punto de vista sociocultural en lugar de exclusivamente biológico. [DLE]

género: 11. Conjunto de propiedades atribuídas social e culturalmente em relação ao sexo dos individuos. [Priberam]

género: 4. Categoria resultante da diferenciação sociocultural (e não exclusivamente biológica) entre homens e mulheres, que varia consoante a cultura e que influencia o estatuto, o papel social e a identidade sexual de cada individuo no seio da comunidade em que se insere. [Infopédia]

gènere: 5 *l m.* [AN] Sexe en funció dels trets, dels rols i de les funcions que li són culturalment associats. [DIEC]

genre : Ø [Larousse]

genere: 4 **b.** Per estens., con riferimento alla specie umana, carattere maschile o femminile dell'individuo, anche in senso

biográfico, sociale, professionale, come nell'espressione *identità di genere*, con cui s'intende la costellazione di caratteri anatomico-funzionali, psichici, comportamentali che definiscono il genere in sé stesso e in quanto posseduto, accettato e vissuto dall'individuo nella storia familiare da cui proviene e nella società in cui vive. [Treccani]

gender: Either of the two sexes (male and female), especially when considered with reference to social and cultural differences rather than biological ones. The term is also used more broadly to denote a range of identities that do not correspond to established ideas of male and female. [Oxford]

Como pode observarse nas entradas precedentes, non todos os dicionarios consultados ofrecen unha definición específica para este concepto antropolóxico, como acontece no DGII ou o Larousse, e, nas obras nas que si se rexistra, a descrición desta noción figura entre as últimas acepcións do artigo lexicográfico, probablemente debido á súa recente incorporación aos repertorios.

As definicións anteriores adoitan referirse ao *xénero* como un 'conxunto de características que se lle atribúen a unha persoa en función do sexo'. O DRAG considera que, ademais destas características, inflúen tamén os "comportamentos, funcións e valoracións socioculturais" e nesta liña maniféstanse igualmente o DIEC, ao mencionar os "roles e funcións", e o Treccani, onde se alude aos "caracteres anatómico-funcionais, psíquicos e comportamentais". A partir destas descricións evidénciase que o xénero non é, xa que logo, unha característica inherente ao individuo, senón un construto que depende de factores externos á persoa. Así, segundo o DRAG, o DLE, o Priberam e o Oxford, o xénero ten un compoñente "sociocultural", mentres que para o GDXL e o DIEC é só "cultural" e para o Treccani é "biográfico, social e profesional". Adicionalmente, de conformidade coa información subministrada no Infopédia, no xénero inflúe tamén a "identidade sexual" percibida por cada individuo, unha precisión que se elide nas principais fontes, nas que unicamente se facía referencia a cuestións alleas á persoa.

A maioría dos repertorios, agás o Treccani, citan a palabra *sexo* nas definicións correspondentes á voz *xénero*, o que non resulta estraño se temos en conta que ambos os dous vocábulos designan

conceptos interdependentes. Con todo, si que sorprende que nalgúns enunciados se empregue o termo *sexo* en calidade de descritor, como se observa, por exemplo, no DIEC (“sexo”) e no Oxford (“calquera dos dous sexos”). Neste sentido, tampouco axuda a percibir a diferenza entre ambas as dúas nocións o feito de que a expresión *de xénero* apareza definida como ‘por razón de sexo’, como sucede nalgunha obra lexicográfica:

gènere: 5 2 [AN] [LC] de gènere *loc. adj.* Per raó de sexe. *Discriminacions de gènere.* [DIEC]

Por outra banda, chama a atención que algúns dicionarios, en lugar de presentar o concepto a través da enumeración das súas características identificativas, definen *xénero* como un grupo resultante da categorización das persoas en función duns trazos determinados, como se deduce da utilización dos descritores “clase de persoas” (GDXL), “grupo” (DLE) ou “categoría” (Infopédia). Nestas obras o *xénero* explícase aludindo ao conxunto de individuos que reúnen as condicións especificadas, o que constitúe unha extensión semántica xerada a partir do sentido recto do termo. Ademais, se en todas as definicións de *sexo* atopabamos referencias explícitas ao dualismo macho/femia ou masculino/feminino, nas de *xénero* só se mencionan as súas posibles manifestacións en dúas obras: o Oxford, a través da expresión “macho e femia”, e o Treccani, coa especificación “masculino ou feminino”. Non obstante, estas puntualizacións coinciden coas incluídas nas referidas acepcións de *sexo* destes repertorios, de modo que non permiten aos usuarios aclarar as súas eventuais dúbidas con respecto a estas dúas nocións.

Nos estudos feministas tende a empregarse o termo *xénero* para aludir ás “connotaciones sociales y jerárquicas que se constrúen sobre la diferencia sexual” (García-Granero 2017: 257) e que lexitimán a existencia de desigualdades sociais baseadas na distinta natureza dos corpos. Con respecto ao tratamento desta voz na lexicografía actual, resulta significativo que algunhas das obras de maior uso non contén aínda cun artigo para esta forma, tan empregada nos nosos días. Malia isto, nos dicionarios que si a recollen, a definición consignada presenta certos problemas, como evidencian a gran disparidade nocional na escolla dos descritores, a referencia explícita

a *sexo* que se fai nos enunciados definitorios ou a especificación dos valores da clasificación do xénero coincidentes cos do *sexo*. Estas cuestións, lonxe de resolver as posibles vacilacións relacionadas coa descodificación do concepto, acrecentan as dúbidas dos usuarios verbo da oposición *sexo/xénero*.

3. ANÁLISE DE TERMOS FORMADOS A PARTIR DE *XÉNERO*

A partir do exposto, pódense entrever algunhas das dificultades que atopamos os falantes para utilizar correctamente os termos *sexo* e *xénero*. Desde hai algunhas décadas véñse reivindicando unha ruptura co modelo androcéntrico e heteronormativo vixente que permita cambiar os criterios segundo os que se define a determinación sexual dos corpos e que posibilite a igualdade efectiva de dereitos das persoas, así como a liberdade de escolla e expresión da propia identidade de xénero sen temor a posibles represións. Grazas a estes movementos, vemos día a día como se van acuñando novas expresións para dar visibilidade a distintas realidades, ata hai pouco inno-meadas e, xa que logo, silenciadas.

A continuación presentaremos unha pequena escolma de unidades terminolóxicas que conteñen a voz *xénero* e describiremos o significado co que se emprega, ademais de achegar outros datos relevantes sobre os conceptos seleccionados. Os termos están agrupados en función do significado que adquire *xénero* na unidade terminolóxica, de modo que un primeiro bloque (A) identifica *xénero* con ‘mulleres’ ou cunha ‘perspectiva feminista’ (*estudos de xénero, violencia de xénero*); o segundo (B), coa ‘oposición home/muller na estrutura social’ (*binarismo de xénero, fenda de xénero, discriminación por xénero, igualdade de xénero, nesgo de xénero, perspectiva de xénero, rol de xénero*); o terceiro (C) co ‘construto identitario baseado na percepción dun mesmo como ser masculino, feminino etc.’ (*cisxénero, disforia de xénero, expresión de xénero, identidade de xénero, transxénero*); e o cuarto (D) con ‘sexo’ (*reasignación de xénero*).

A. XÉNERO = ‘MULLERES’ OU ‘PERSPECTIVA FEMINISTA’

estudos de xénero

PT estudos de género; ES estudios de género, estudios sobre la mujer;

CA estudis de gènere; FR études de genre; IT studi di genere;

EN gender studies, women’s studies

No glosario *100 palabras para la igualdad* (Comisión Europea 1998) recóllese para o inglés *gender studies*, documentado como sinónimo de *women’s studies*, o equivalente en castelán *estudios sobre la mujer*. Esta disciplina nace nos Estados Unidos a raíz do auxe do movemento feminista da década de 1960 e ten como obxectivo a revisión do paradigma científico ata daquela vixente, a fin de que este abandone a perspectiva androcéntrica e teña en conta a muller como suxeito activo (Gamba 2009: 124). Dado que a maioría dos estudos están elaborados desde unha perspectiva feminista e se orientan a denunciar as desigualdades sociais sufridas polas mulleres, é usual que se identifique *estudos de xénero* con ‘estudios de mulleres’⁵. Non obstante, como expoñen algúns investigadores, a perspectiva de xénero non se reduce a analizar a discriminación da muller ao longo da historia, senón que trata de explicar as diferenzas entre os sexos desentrañando as relacións de poder que se establecen entre eles, con atención á súa evolución social e histórica e o seu carácter transversal (Gamba 2009: 122). Ademais, cómpre ter en conta que desde o punto de vista lingüístico o termo *xénero* non debería equivaler a ‘mulleres’ nin a ‘perspectiva feminista’, dado que estaría identificando o concepto cun dos seus posibles valores. Así pois, podemos concluír que os *estudos de xénero* non se corresponderían cos *estudos da muller*, senón que estarían centrados na relación de desigualdade entre os xéneros.

5 Por exemplo, para Esperanza Bosch e Victoria A. Ferrer “los estudios de género son estudios feministas” (2002: 237).

violencia de xénero

PT violéncia de género; ES violencia de género; CA violència de gènere; FR violence de genre; IT violenza di genere; EN gender violence

Segundo a Lei orgánica 1/2004, de 28 de decembro, de medidas de protección integral contra a violencia de xénero, este termo fai referencia á “violencia que, como manifestación da discriminación, a situación de desigualdade e as relacións de poder dos homes sobre as mulleres, se exerce sobre estas por parte dos que sexan ou fosen os seus cónxuxes ou de quen estean ou estivesen ligados a elas por relacións similares de afectividade, aínda sen convivencia” (artigo 1.1). Como pode apreciarse, na expresión *violencia de xénero* o termo *xénero* non coincide cos significados apuntados na sección anterior deste artigo, xa que segundo a citada norma esta violencia é a exercida unicamente contra as mulleres.

De maneira análoga, no glosario *100 palabras para la igualdad* (Comisión Europea 1998), considérase que a *violencia sexista* é “todo tipo de violencia exercida mediante el recurso o las amenazas de recurrir a la fuerza física o al chantaje emocional; se incluyen la violación, el maltrato de mujeres, el acoso sexual, el incesto y la pederastia”. Aínda que non se especifica a que persoas se aplica o termo, si se menciona o colectivo feminino nun dos actos violentos especificados (“maltrato de mulleres”) e cómpre tamén ter en conta que algunhas das outras accións aludidas teñen como vítimas maioritariamente as mulleres (“violación”, “acoso sexual”).

Desde a perspectiva lingüística, *violencia de xénero* defínese de maneira máis coherente no *Gender Equality Glossary and Thesaurus* (Instituto Europeo de Igualdade de Xénero 2016: s.v. *gender violence*), onde se describe como “violence directed against a person because of that person’s gender, gender identity or gender expression, or which affects persons of a particular gender disproportionately”. Como se desprende desta descrición, o que distingue a violencia de xénero de calquera outra forma de violencia é que a primeira está baseada no xénero, de modo que non se restrinxe exclusivamente á exercida polos homes contra as mulleres, senón que pode partir de calquera persoa contra calquera outra. Esta mesma orientación é defendida noutros termos referidos á igualdade entre

homes e mulleres, como *acoso sexual*⁶, *discriminación directa por razón de sexo*⁷ ou *igualdade de remuneración por razón de sexo*⁸, conceptos que se presentan de maneira neutra, a pesar de seren cuestións que afectan maioritariamente ás mulleres.

Como expoñen Castro e Reimóndez (2013: 157), a denominación da violencia dirixida contra as mulleres é controvertida e deu lugar a diversas expresións que tiveron distinta fortuna, debido, en gran parte, á súa difusión a través dos medios de comunicación. De todas elas, detémonos a analizar as máis empregadas: *violencia doméstica*, *violencia contra a muller* e *violencia machista*. A unidade *violencia doméstica* transmite a idea de que os actos se producen na residencia da unidade familiar, mais este non debe considerarse un trazo característico, xa que pode producirse tamén noutros espazos e, en todo caso, non se trata do único tipo de violencia que pode darse no fogar. Pola súa parte, a expresión *violencia contra a muller* designaría, de acordo co artigo 1 da Convención de Belém do Pará, “cualquier acción o conducta, basada en su género, que cause muerte, daño o sufrimiento físico, sexual o psicológico a la mujer, tanto en el ámbito público como en el privado” (Organización dos Estados Americanos 1994). Non obstante, presenta o inconveniente de mencionar na denominación o colectivo que recibe esta forma de violencia, as mulleres, polo que podería provocar a súa vitimización. Ademais, convén ter en conta que as vítimas da violencia non son só as mulleres vinculadas emocionalmente co agresor, senón tamén outros parentes relacionados con elas, en especial os fillos e

6 Na Lei orgánica 3/2007, de 22 de marzo, para a igualdade efectiva de mulleres e homes, defínese o *acoso sexual* como o “comportamento, verbal ou físico, de natureza sexual que teña o propósito ou produza o efecto de atentar contra a dignidade dunha persoa, en particular, cando se crea un contorno intimidatorio, degradante ou ofensivo” (artigo 7.1).

7 Na mesma norma anterior, considérase que a *discriminación directa por razón de sexo* é a “situación en que se atopa unha persoa que sexa, fose ou puidese ser tratada, en atención ao seu sexo, de xeito menos favorable que outra en situación comparable” (artigo 6.1).

8 No Real decreto legislativo 2/2015, de 23 de outubro, polo que se aproba o texto refundido da Lei do Estatuto dos traballadores, alúdese da seguinte maneira á *igualdade de remuneración por razón de sexo*: “O empresario está obrigado a pagar pola prestación dun traballo de igual valor a mesma retribución, satisfeita directa ou indirectamente, e calquera que sexa a súa natureza, salarial ou extrasalarial, sen que se poida producir discriminación ningunha por razón de sexo en ningún dos elementos ou condicións daquela” (artigo 28).

fillas. Por último, a fórmula *violencia machista* serviría para designar todos os actos violentos que son consecuencia dun comportamento machista que evidencia as desiguais relacións de poder estruturais dunha sociedade patriarcal. Destas denominacións, esta última é a que consideramos máis satisfactoria para designar especificamente a violencia exercida polos homes sobre as mulleres, xa que se basea na causa deste tipo de violencia (o machismo), sen restrinxilo a un ámbito concreto e sen aludir á vítima.

B. XÉNERO = ‘OPOSICIÓN HOME/MULLER NA ESTRUCTURA SOCIAL’

binarismo de xénero

PT binário de género; ES binarismo de género; FR binarité de genre;
CA binarisme de gènere; IT binarismo di genere;
EN gender binary, gender binarism

Esta expresión alude á concepción que naturaliza os comportamentos e funcións sociais asignados a homes e mulleres segundo o seu sexo anatómico (Núñez/Ponce/Woolfolk 2015: 72). O binarismo identifica cada un dos sexos cunha serie de atributos tradicionais que reforzan o que se espera da persoa considerada varón e o que se espera da considerada muller. Esta perspectiva é criticada por normalizar os estereotipos de xénero sen ter en conta a identidade de xénero de cada persoa nin a existencia de corporeidades distintas, pois non reconece a falta de identificación entre sexo e xénero, a intersexualidade nin a transexualidade. Segundo expoñen García Dauder *et alii* (2016: 102), este sistema dual asúmese como se fose “natural, transhistórico y universal”, mais o certo é que se basea en presupostos culturais que non se manteñen en todas as sociedades: algunhas comunidades, como xa se adiantou no apartado introdutorio, contan con categorías múltiples referidas ao sexo/xénero das persoas.

fenda de xénero

PT fosso entre géneros; ES brecha de género; CA bretxa de gènere;
FR disparité entre les genres; IT disparità tra i generi; EN gender gap

O termo *fenda de xénero* defínese no DRAG como a “situación de desigualdade entre homes e mulleres nun determinado ámbito, na que o colectivo feminino é o grupo con menos recursos”. Esta noción vén incidir nas desigualdades que se dan en función do xénero no ámbito da educación, o emprego, o emprendemento ou a vida pública. Tal como mostran algunhas estatísticas (Xunta de Galicia 2019), as mulleres dedican máis anos á formación, pero teñen maiores dificultades para acceder a un traballo e a taxa de desemprego neste colectivo é superior á dos homes. O salario das mulleres é inferior ao deles e consecuentemente elas perciben pensións inferiores ás dos seus conxéneros masculinos, ademais de ter limitado o acceso a postos de responsabilidade. Por outra banda, elas dedican máis horas a actividades non remuneradas, como o traballo doméstico ou o coidado dos familiares a cargo.

O termo *fenda* úsase nesta expresión en sentido metafórico para aludir á separación existente entre dúas colectividades humanas, neste caso a dos homes e a das mulleres, e que é causa de desigualdade. Así, fálase da diferenza con respecto ao acceso á educación, ao salario etc. Por tanto, non consideramos que *fenda de xénero* faga referencia de maneira xeral á “situación de desigualdade”, como se describe no DRAG, senón á “diferenza entre as taxas relativas aos homes e ás mulleres nunha determinada variable ou categoría, en especial no relativo aos niveis de participación, acceso a recursos, dereitos, remuneración ou beneficios”.

discriminación por xénero, discriminación por razón de xénero

PT discriminação de género; ES discriminación por género,
discriminación por razón de género; CA discriminació per raó de gènere;
FR discrimination de genre; IT discriminazione di genere;
EN gender discrimination, sexual discrimination

Na Lei orgánica 3/2007, de 22 de marzo, para a igualdade efectiva de mulleres e homes, o termo *discriminación* acompáñase de *sexo* para aludir ás desigualdades no tratamento das persoas en función

da súa distinta natureza sexual (“discriminación por razón de sexo”, “non-discriminación por razón de sexo”, “discriminación directa por razón de sexo”, “discriminación indirecta por razón de sexo” ou “acto de discriminación por razón de sexo”). Isto concorda coas definicións que achegan algúns repertorios lexicográficos para *gender discrimination*, como o Oxford (“discrimination on grounds of sex or gender; sexual discrimination”) ou o Cambridge (“a situation in which someone is treated less well because of their sex, usually when a woman is treated less well than a man”).

Por outra banda, na citada lei as referencias ao destinatario/receptor destas prácticas van acompañadas da voz *muller* (“discriminación contra a muller”, “discriminación da muller”), por ser elas as máis prexudicadas polas accións, comportamentos ou actitudes discriminatorias. De feito, a expresión *discriminación contra a muller* é definida no artigo 1 da *Convención sobre la eliminación de todas las formas de discriminación contra la mujer* (Nacións Unidas 1979) como “toda distinción, exclusión o restricción basada en el sexo que tenga por objeto o resultado menoscabar o anular el reconocimiento, goce o ejercicio por la mujer, independientemente de su estado civil, sobre la base de la igualdad del hombre y la mujer, de los derechos humanos y las libertades fundamentales en las esferas política, económica, social, cultural y civil o en cualquier otra esfera”.

Con todo, para algúns investigadores, na discriminación da muller non subxace unha causa unicamente fundamentada no seu sexo, entendido como o conxunto de características biolóxicas, senón no seu xénero, entendido como o compoñente sociocultural desenvolvido a partir do sexo. Así, como indica Pérez del Río, “el término género tiene por objetivo hacer visible la realidad de la posición asimétrica de poder entre hombres y mujeres, realidad invisible en el término sexo, de connotaciones mucho más biológicas que culturales” (2009: 12). Segundo o *Gender Equality Glossary and Thesaurus*, a *discriminación por razón de xénero* é a “any distinction, exclusion or restriction made on the basis of sex which has the effect or purpose of impairing or nullifying the recognition, enjoyment or exercise by women, irrespective of their marital status, on the basis of equality of men and women, of human rights and fundamental freedoms in the political, economic, social, cultural, civil or any

other field” (Instituto Europeo de Igualdade de Xénero 2016: s.v. *gender discrimination*).

En conclusión, conviría distinguir entre a *discriminación por xénero* (‘tratamento desigual que recibe unha persoa por mor do seu xénero’), a *discriminación por sexo* (‘tratamento desigual que recibe unha persoa por mor do seu sexo’) e a *discriminación da muller* ou *contra a muller* (‘tratamento desigual que recibe unha muller con respecto a un home nunha situación comparable’).

igualdade de xénero

PT igualdade entre géneros; ES igualdad de género;

CA igualtat de gènere; FR égalité des sexes; IT uguaglianza tra i sessi;

EN gender equality

A igualdade entre mulleres e homes é un “principio xurídico universal” (Lei orgánica 3/2007), defendido en tratados internacionais sobre dereitos humanos. A *Convención sobre la eliminación de todas las formas de discriminación contra la mujer* (Nacións Unidas 1979) recoñecía que os Estados deben tomar “todas las medidas apropiadas, incluso de carácter legislativo, para asegurar el pleno desarrollo y adelanto de la mujer” en todos os ámbitos. Case trinta anos despois, a Lei orgánica 3/2007, de 22 de marzo, para a igualdade efectiva de mulleres e homes admitía que as mulleres aínda estaban lonxe de lograr a plena igualdade de dereitos e oportunidades con respecto aos seus compañeiros homes⁹, debido, especialmente, á perduración da violencia de xénero, a discriminación nos salarios e pensións, o maior desemprego feminino, a escasa presenza das mulleres en postos de responsabilidade ou as dificultades para conciliar a vida persoal, laboral e familiar.

O termo *igualdade de xénero* tende a usarse en referencia á conquista de dereitos e oportunidades por parte das mulleres, a fin de superar a discriminación que estas sufriron ao longo da historia nas sociedades patriarcais. Aínda que elas sexan o colectivo ao que se

9 Por exemplo, na exposición de motivos da citada lei menciónase que “o pleno recoñecemento da igualdade formal ante a lei, aínda tendo constituído, sen dúbida, un paso decisivo, resultou ser insuficiente”. No mesmo apartado tamén se afirma que a “igualdade plena, efectiva, entre homes e mulleres [...] é aínda hoxe unha tarefa pendente que precisa de novos instrumentos xurídicos”.

dirixen a maioría das medidas introducidas nos plans de igualdade, o certo é que *xénero* non equivale nesta unidade a ‘mulleres’. En cambio, a motivación semántica desta expresión reside na oposición entre individuos do sexo masculino e feminino, baseada non unicamente nos trazos biolóxicos, senón tamén nos culturais, asociados aos roles asumidos tradicionalmente por ambos os dous sexos.

nesgo de xénero

PT viés de género; ES sesgo de género; CA biaix de gènere;
IT pregiudizio di genere; EN gender bias¹⁰

Este concepto refírese a un enfoque derivado da vixencia dun modelo social de tipo patriarcal mediante o que se reproducen estereotipos tradicionais de xénero que contribúen a perpetuar a desigualdade entre sexos. Na actualidade, denúnciase a influencia destes prexuízos no ámbito da educación, a sanidade, a ciencia e, en definitiva, practicamente todas as esferas da vida das persoas.

En galego esta noción é coñecida como *nesgo de xénero*, un calco da unidade empregada no castelán (*sesgo de género*). A palabra *nesgo* deriva do verbo *nesgar*, que no seu sentido recto alude a “cortar [unha tea] en sentido oblicuo aos seus fíos” (DRAG). Por extensión, designa tamén o “desvio ou deformación na maneira de ver, julgar ou agir” (Infopédia s.v. *viés*). De feito, en estatística fai referencia á “variación entre a medida dunha variable e o valor real da magnitude que apreciar, o que resta representatividade á mostra respecto á poboación de orixe” (Currás/Dosil 1999: s.v. *nesgo*), concepto no que subxace esa idea de desviación mencionada no Infopédia. O uso da palabra *nesgo* neste ámbito, ademais de documentarse na obra anterior, é avalado polo Servizo de Normalización Lingüística da Universidade de Santiago de Compostela, a través do seu banco terminolóxico *bUSCatermos*, onde tamén se citan como fontes o *Vocabulario de medicina* e o *Vocabulario de matemáticas* elaborados por este mesmo servizo. Por outra banda, tanto o *Diccionario Xerais cas-*

10 No francés conviven diversas denominacións. A modo de exemplo, no IATE rexístranse os seguintes equivalentes: *parti pris sexiste*, *préjugés sexistes*, *présupposés sexistes*, *stéréotypes de genre*, *stéréotypes sexistes*, *préconceptions sexistes*, *préjugés contre les femmes*, *préjugés contre les hommes* e *inégalités entre les femmes et les hommes*.

telán-galego de usos, frases e sinónimos como o *Gran diccionario Século 21 galego-castelán/castelán-galego* propoñen *nesgo* como alternativa galega para o español *sesgo*, aínda que non especifican o seu sentido. Outros repertorios optan polas voces *esguella* (*Vocabulario de matemáticas galego-castelán-inglés-portugués*) e *biés* (Galipedia), esta última coincidente coa forma empregada noutras linguas, como o portugués (*viés*), o catalán (*biaix*), o francés (*biais*) e o inglés (*bias*), mais ningunha delas ten este uso na documentación incluída nos corpus do galego (CORGA, TILG). En cambio, *nesgo* si aparece en moitas concordancias, asociado ao sentido estatístico e a unha orientación ou interpretación parcial a partir dos datos dispoñibles, como se mostra, por exemplo, nas colocacións *nesgo ideolóxico*, *nesgo de xénero*, *nesgo sexista*, *nesgo republicano*, *nesgo católico* ou *nesgo androcéntrico*, entre outras expresións recollidas nestes corpus.

Por todo isto, desde TERMIGAL considerouse apropiado aplicar ao termo *nesgo* a mesma extensión semántica (‘corte dunha tea en sentido oblicuo’ > ‘desviación de algo non material’), aplicada tanto a resultados estatísticos como a unha determinada visión do mundo. De feito, a expresión *nesgo de xénero* como equivalente da española *sesgo de género* conta xa coa aprobación do Seminario de Terminoloxía da Real Academia Galega.

perspectiva de xénero

PT perspectiva de género; ES perspectiva de género;
CA perspectiva de gènere; FR perspective de genre;
IT prospettiva di genere; EN gender perspective

Con esta denominación faise referencia á posición ideolóxica que ten en conta as “diferencias entre mujeres y hombres en cualquier actividad o ámbito dados” (Comisión Europea 1998). Así, este enfoque permite analizar as distintas funcións sociais atribuídas aos xéneros en distintas esferas da vida, a fin de identificar os desequilibrios e as causas que os motivaron. Esta perspectiva, por tanto, non se centra só no estudo da situación das mulleres, senón que analiza as posicións de ambos os sexos na sociedade e, en función dos datos obtidos, sinala aquelas áreas nas que convén intervir.

rol de xénero

PT papel de género; ES rol de género; CA rol de gènere;
FR rôle de genre; IT ruolo di genere; EN gender role

Este termo asóciase ao ‘conxunto de normas sociais e comportamentos considerados tradicionalmente como apropiados para cada sexo’. Os roles de xénero atribúen a homes e mulleres un conxunto de estereotipos que determinan o comportamento que se espera deles e delas na sociedade. Destas asuncións, as calidades máis valoradas adoitan asociarse aos homes, mentres que as máis estimadas nas mulleres presupoñen certa submisión a eles. Así, segundo os prexuízos xeralmente atribuídos a cada xénero, os homes encarnan a forza, a dureza, a violencia e o liderado, mentres que as mulleres representan a beleza, a delicadeza, a emotividade, a vulnerabilidade ou a entrega aos coidados familiares. Estes preconceptos son depositados sobre cada persoa desde o momento do seu nacemento e condicionan a súa aprendizaxe e experiencias vitais. A reprodución destes roles, principalmente na familia, na escola e nos medios de comunicación, contribúe a alimentar a distribución desigual da sociedade en canto ao xénero e a que se perpetúen os padróns sexistas e androcéntricos xeración tras xeración.

C. XÉNERO = ‘CONSTRUTO IDENTITARIO BASEADO NA PERCEPCIÓN DUN MESMO COMO SER MASCULINO, FEMININO ETC.’

cisxénero

PT cisgénero; ES cisgénero; CA cisgènere; FR cisgenre; IT cisessualità;
EN cisgender

Esta voz aplícase á persoa ‘que presenta unha identidade de xénero en concordancia co xénero que se lle atribuíu ao nacer’. A denominación está formada pola base *xénero*, á que se lle engade o prefixo latino *cis-* (‘do lado de acá’), utilizado na creación doutros derivados recollidos no dicionario normativo do galego, todos eles adxectivos referidos a unha determinada área xeográfica (*cisalpino/a*, *cisandinola*, *cispadano/a*, *cisxordano/a*). A formación de *cisxénero* difire dos outros exemplos documentados en que non se constrúe sobre

un adxectivo locativo, senón sobre un substantivo que non garda ningunha relación coa xeografía. En cambio, este neoloxismo foi concibido a raíz da inexistencia dun referente que designase o concepto oposto a *transxénero*, voz na que se baseou Sigusch (1991) para acuñar o novo termo. Este baleiro denominativo ten a súa orixe no feito de que tradicionalmente se considerase “normal” que toda persoa se recoñecese como home ou muller de acordo co seu sexo biolóxico, presuposto clave da heteronormatividade imperante na nosa sociedade que, ademais, invisibiliza as identidades de xénero non binarias.

En inglés, *cisgender* e *cissexual* úsanse como sinónimos (Oxford s.v. *cissexual*), ambos os dous abreviados como *cis* (Oxford s.v. *cis*), aínda que a primeira forma rexistra unha frecuencia significativamente superior. Con todo, ao igual que existen diferenzas cognitivas entre *sexo* e *xénero*, así como entre *transexual* e *transxénero*¹¹, podería reproducirse a mesma diferenciación nos termos anteriores, de maneira que *cissexual* faría referencia á persoa cunha identidade de xénero que se corresponde co seu sexo biolóxico, mentres que *cisxénero* se aplicaría á persoa cunha identidade de xénero que concorda co xénero que se lle atribúe ao nacer. Segundo isto, a definición recollida no DRAG para *cisxénero* (“que se recoñece na identidade de xénero que lle foi atribuída ao nacer en función do seu sexo”) non sería adecuada xa que, en primeiro lugar, a identidade de xénero non é unha característica que poida ser “atribuída” a unha persoa, senón que se desenvolve en cada un a consecuencia da autopercepción e autodeterminación do propio xénero¹². En segundo lugar, o enunciado definitorio fundamenta o concepto no “sexo”, a pesar de que a denominación contén unha referencia explícita a “xénero”. Non obstante, cómpre recoñecer que no plano práctico non existiría diferenza apreciable entre os dous conceptos, xa que na actual

11 As diferenzas entre estas dúas voces abórdanse na epígrafe correspondente a *transxénero*.

12 Así se entende, por exemplo, no dicionario Oxford, onde a unidade *gender identity* é definida como “a person’s perception of having a particular gender, which may or may not correspond with their birth sex” ou no *Protocolo educativo para garantir a igualdade, a non discriminación e a liberdade de identidade de xénero* (Xunta de Galicia 2016), onde se describe a identidade de xénero como o “sentimento íntimo de identificación como home ou muller, independentemente dos xenitais ou a dotación cromosómica que a persoa posúa”.

orde social o xénero que se lle atribúe a unha persoa está vinculado ao sexo co que nace.

disforia de xénero

PT disforia de género; ES disforia de género; CA disforia de gènere;
FR dysphorie de genre; IT disforia di genere; EN gender dysphoria

Esta unidade designa a ‘insatisfacción ou malestar asociados á falta de coincidencia entre a identidade de xénero dunha persoa e o sexo asignado ao nacer’. A voz *disforia* fórmase sobre o grego *dys-* ‘dificultade’ e *phorós* ‘levar’, e é utilizada no ámbito da psiquiatría para aludir a un “trastorno afectivo caracterizado por depresión y angustia” (Villanueva 1999: s.v. *disforia*) ou un “trastorno del estado de ánimo caracterizado por sentimientos de depresión, intranquilidad y angustia” (Brooker 2010: s.v. *disforia*). No *Diccionario galego de termos médicos* non se achega ningunha descrición do concepto, senón que se recorre á especificación de estados asociados a este trastorno (“intranquilidade, ansiedade, malestar angustioso”).

A denominación *disforia de xénero* foi proposta por Norman Fisk en 1974 para designar o “malestar resultante de la discordia entre identidad de género y el sexo asignado” (Fernández *et al.* 2014: 30) e incorporouse por primeira vez ao *Manual diagnóstico y estadístico de los trastornos mentales* (APA 2013) na súa quinta edición, para substituír a expresión pexorativa *trastorno de identidade de xénero*. Durante moito tempo, utilizouse como criterio para diagnosticar a transexualidade e outros “trastornos”¹³ da identidade de xénero e da orientación sexual, xa que se adoita manifestar nas persoas transxénero, que ademais de percibir o seu corpo como alleo, senten que non encaixan nos roles e estereotipos tradicionais asociados á masculinidade e a feminidade. Mesmo hoxe en día, a disforia de xénero constitúe un dos principais requirimentos para poder efectuar a

13 A transexualidade tamén figuraba como un trastorno mental na *Clasificación Internacional de Enfermedades* da OMS (2018), mais na nova versión desta obra (CIE-11), que entrará en vigor o 1 de xaneiro de 2022, esta condición aparece referida coa denominación *discordancia de xénero* (en inglés, *gender incongruence*) e está incluída na sección dedicada á saúde sexual. No entanto, non hai indicios que suxiran que se trate dunha patoloxía, xa que comunmente se atribúe a criterios dispoñicionais e socioambientais, ou segundo estudos recentes, a factores biolóxicos (Kranz *et al.* 2014).

rectificación da inscrición relativa ao sexo nos datos rexistrais¹⁴. Con todo, como reclaman algúns especialistas, pode presentarse en distintos graos nas persoas transexuais, dependendo das experiencias vitais propias e do ambiente sociofamiliar que as rodee, de modo que incluso pode non chegar a manifestarse nelas ou mesmo producirse en casos non asociados á transexualidade¹⁵.

expresión de xénero

PT expressão de género; ES expresión de género; CA expressió de gènere; FR expression du genre; IT espressione di genere; EN gender expression

Con esta denominación faise referencia á exteriorización do xénero dunha persoa, principalmente a través do seu aspecto, comportamentos ou actitudes. De acordo coa información subministrada pola Oficina do Alto Comisionado das Nacións Unidas para os Dereitos Humanos (2014: s.v. *expresión de xénero*), esta manifestación pode ser masculina, feminina, andróxina ou calquera combinación das anteriores, de modo que non ten por que coincidir necesariamente coa que impoñen os roles tradicionais, xa que, por exemplo, non todas as mulleres encaixan no estándar da feminidade nin todos os homes, no da masculinidade. Así, cando unha persoa visible unha expresión que non coincide coa que se espera do seu sexo biolóxico está exposta á crítica social, xa que esta característica, a diferenza da identidade de xénero ou da orientación sexual, se fundamenta en elementos externos, como a vestimenta, o peiteado ou a forma de referirse unha persoa a si mesma, entre outros.

14 Segundo o artigo 4.1.a) da Lei 3/2007, de 15 de marzo, reguladora da rectificación rexistral da mención relativa ao sexo das persoas, a persoa solicitante do cambio rexistral deberá acreditar, entre outros requisitos, “que lle foi diagnosticada disforia de xénero”.

15 “La disforia de género no solo puede presentarse en las personas transexuales, sino también en otros trastornos de la identidad de género, como pueden ser en el transvestismo no fetichista, en algunas parafilias como el transvestismo fetichista o en estados intersexuales” (APA 2013 *apud* Fernández *et al.* 2014: 30).

identidade de xénero

PT identidade de género; ES identidad de género;
 CA identitat de gènere; FR identité de genre; IT identità di genere;
 EN gender identity

Esta unidade designa o ‘sentimento de pertenza a un determinado xénero’. Nesta expresión, o termo *xénero* fai referencia á consideración subxectiva dun individuo de si mesmo, que pode corresponderse ou non co xénero asociado culturalmente ao sexo que presenta ao nacer. Segundo os especialistas, esta identidade consolídase arredor dos tres anos de idade, polo que estiman que na súa formación interveñen non só cuestións sociais, senón tamén factores biolóxicos (Brown 2017). Na nosa sociedade é habitual que as persoas se identifiquen como mulleres (cisexénero ou transxénero) ou homes (cisexénero ou transxénero), exemplos do binarismo aínda hoxe dominante. Malia isto, hoxe en día son moitas as persoas que declaran non sentirse representadas por ningún dos dous xéneros considerados tradicionalmente e que prefiren definirse de acordo con outras categorías: *axénero* (‘persoa que non se identifica con ningún xénero’), *terceiro xénero* (‘persoa que se considera dun xénero distinto aos de home e muller’), *bixénero* (‘persoa que se considera tanto home como muller’), *xénero fluído* (‘persoa que se sente en transición entre dous ou máis xéneros’), entre outras.

transxénero

PT transgénero; ES transgénero; CA transgènere; FR transgenre;
 IT transgenere; EN transgender

Esta voz aplícase á persoa ‘que presenta unha identidade de xénero que non coincide co xénero que se lle atribuíu ao nacer’. Está creada sobre a palabra *xénero*, con adición do prefixo latino *trans-*, ‘ao outro lado de’ ou ‘a través de’. A pesar de estar formado sobre unha base nominal, este termo documéntase nos dicionarios consultados como adxectivo e só en dous repertorios figura unha acepción extensiva para o valor substantivo (Larousse e Treccani). Isto débese a que este termo, ao igual que *cisexénero*, foi acuñado orixinalmente en inglés (*transgender*) e logo importado a outras linguas sen sufrir máis adaptación que a substitución do formante *gender* polo equivalente

correspondente. Cómpre ter en conta que, con este sentido, en inglés non se usa ningún derivado de *gender* con valor adxectivo: se ben se documenta o adxectivo *generic*, este foi adaptado do francés *générique*, formado á súa vez a partir de *gener-*, raíz de *genus*, *genèris* ‘xénero’. A falta de similitude nas raíces das dúas formas (a patri-monial *gender* e a culta *generic*) puido axudar a que os falantes non percibisen estas voces como pertencentes á mesma familia léxica. De todos os xeitos, o termo *transgender* úsase en inglés anteposto a outros substantivos (*transgender person*, *transgender community*), de modo que funciona como modificador, ao igual que a forma *gender* (*gender bias*, *gender violence*). Así pois, este uso do substantivo equivalería na nosa lingua a un adxectivo ou locución adxectiva. A expresión *de xénero* é moi frecuente nos sintagmas creados a partir do termo *xénero*, como se observa, por exemplo, nalgunhas das formas tratadas neste artigo (*identidade de xénero*, *violencia de xénero* etc.). Non obstante, non é usual o emprego do adxectivo *xenérico/a* (‘relativo ao xénero’), probablemente debido á vaguidade conceptual herdada da voz *xénero* (‘conxunto de seres ou cousas que presentan características comúns’). Así, a forma adxectiva, mesmo nun discurso especializado, pode entenderse tanto referida ao conxunto de elementos incluídos nunha clase (*medicamento xenérico*), como referida aos trazos comúns compartidos polos compoñentes dun conxunto (*nome xenérico*). Tampouco axuda o feito de que *xénero* sexa unha unidade que adquire significados especializados en varias áreas de coñecemento, pois ademais da súa recente incorporación ao ámbito da antropoloxía (*xénero* vs. *sexo*), tamén se emprega noutros campos do saber. En galego, por exemplo, figura como termo da gramática, a literatura, a música, a bioloxía, o comercio ou a industria téxtil.

No DRAG defínese *transxénero* como “que ten unha identidade de xénero distinta á que lle foi atribuída ao nacer en función do seu sexo”. Como pode observarse, esta descrición presenta os mesmos problemas que a que se recollía para *cisxénero* (vid. supra), polo que consideramos que sería máis axeitada a definición ‘que presenta unha identidade de xénero que non coincide co xénero que se lle atribuíu ao nacer’.

Para aludir a este concepto tamén se utiliza con frecuencia o acurtamento *trans*, aínda que esta forma realmente pode facer referencia tanto a *transxénero* como a *transexual*. Pese a que nalgunha fonte estas dúas formas sexan consideradas sinónimas (Oxford s.v. *transsexual*; DLE s.v. *transexual*), a maioría dos repertorios establece unha diferenza entre os termos, que se fundamenta no tratamento hormonal ou o procedemento cirúrxico ao que se somete a persoa transexual coa finalidade de modificar a súa aparencia física para que coincida coa asociada á súa identidade de xénero. Cómpre salientar que o acurtamento *trans*, co sentido indicado, participa tamén na creación doutros neoloxismos, como *transfobia*, xa incorporado no DRAG co sentido de “animadversión cara ás persoas transxénero e transexuais”, ou *transmisoxinia* (do inglés *transmisogyny*), alusivo á ‘animadversión cara ás mulleres transxénero’.

D. XÉNERO = ‘SEXO’

reassignación de xénero, reassignación de sexo

PT redesignação sexual; ES reassignación de género; reassignación de sexo;
CA reassignació sexual; FR réassignation sexuelle;
EN gender reassignment, sex reassignment

Este termo designa o ‘proceso polo que unha persoa adquire as características anatómicas que corresponderían ao xénero co que esta se identifica’. Este procedemento adoita realizarse a través dun tratamento hormonal e cirúrxico orientado a modificar os xenitais e caracteres sexuais secundarios da persoa para que se axusten ao seu xénero sentido. Deste modo, os tratamentos feminizantes perseguirán principalmente a atrofia testicular, o aumento mamario e a diminución do pelo corporal e facial, mentres que os tratamentos masculinizantes buscarán o aumento do tamaño do clítoris, a atrofia mamaria, a supresión da menstruación e o crecemento do pelo corporal e facial, entre outros. Aínda que a intervención cirúrxica deixou de ser un requisito para que as persoas con discordancia de xénero puidesen cambiar a información relativa ao seu sexo e o seu

nome no Rexistro Civil¹⁶, é percibida con frecuencia como un paso necesario para a consecución dun xénero coherente desde a perspectiva da orde social establecida. Segundo a APA (2011: 1), este concepto pode designarse como *reassignación de sexo* ou *reassignación de xénero*, mais na actualidade tende a preferirse a denominación *afirmación de xénero*, dado que se centra na confirmación da identidade do individuo, en lugar de resaltar o que debe ser corrixido. Con todo, convén facer unha precisión terminolóxica con respecto a estas denominacións, posto que a cirurxía non está encamiñada á modificación do “xénero” da persoa, senón do seu “sexo”, a fin de facelo coincidir co correspondente á súa identidade de xénero. Por tanto, sería preferible referirse a este concepto como *reassignación de sexo* ou *afirmación de xénero*.

4. CONCLUSIÓNS

Neste artigo analizamos, desde un punto de vista lingüístico, a relación que se establece na sociedade actual entre os conceptos *sexo* e *xénero*. En primeiro lugar, realizamos unha aproximación histórico-social a ambas as nocións para afondar nos fundamentos do androcentrismo que fomentan o tratamento desigual de homes e mulleres, ao tempo que reflexionamos sobre os principios da cisheteronormatividade que promoven a marxinación das identidades e expresións de xénero non convencionais. A continuación, cotexamos as definicións que se ofrecen nun conxunto de obras lexicográficas de carácter xeral para as voces *sexo* e *xénero*, a fin de recoñecer os trazos identificativos destes conceptos. Nesta investigación puidemos observar que a primeira destas formas se identifica habitualmente con criterios biolóxicos, mentres que a segunda fai referencia a un conxunto de factores sociais atribuídos en función do sexo da persoa.

16 A entrada en vigor da Lei 3/2007, de 15 de marzo, reguladora da rectificación rexistral da mención relativa ao sexo das persoas, eliminou a obriga de ter completado o tratamento cirúrxico de cambio de sexo e contribuíu a desxudicializar o procedemento (Jiménez 2012: 477).

A raíz da proliferación de estudos sobre as distintas dimensións do xénero, apareceron numerosas unidades poliléxicas formadas arredor deste concepto e acuñadas, na maioría dos casos, en lingua inglesa. A análise dalgunhas destas expresións revelou a inexistencia dun significado único para a voz *xénero*, pois puidemos documentar que esta forma adquiriría ata catro sentidos distintos nas unidades estudadas. Así, no primeiro bloque de termos, *xénero* identifícase con ‘mulleres’ ou ‘perspectiva feminista’ (*estudos de xénero, violencia de xénero*). No segundo, expresa a ‘oposición home/muller na estrutura social’ (*binarismo de xénero, fenda de xénero, discriminación por xénero, igualdade de xénero, nesgo de xénero, perspectiva de xénero, rol de xénero*). No terceiro grupo, asóciase ao ‘construto identitario baseado na percepción dun mesmo como ser masculino, feminino etc.’ (*cisexénero, disforia de xénero, expresión de xénero, identidade de xénero, transxénero*). Finalmente, no último apartado, *xénero* identifícase con ‘sexo’ (*reassignación de xénero*).

A polisemia que rodea a forma *xénero* provoca ambigüidades e interferencias na comprensión dalgúns dos conceptos aludidos, de modo que para cada un dos termos se fai unha exposición detallada das nocións que designan e, en caso necesario, proponse a substitución da denominación existente por outra máis satisfactoria desde o punto de vista lingüístico ou semántico. En concreto, consideramos que debe condenarse a identificación entre *xénero* e *sexo*, xa que estes dous termos designan nocións distintas, aínda que interdependentes: o primeiro, construído sobre o sexo, fundaméntase na asignación de aspectos socioculturais ás distintas categorías sexuais e dá lugar ás desigualdades de xénero; e o segundo vén tradicionalmente determinado por caracteres innatos de índole biolóxica que permiten establecer a diferenciación sexual entre as persoas.

Igualmente, tamén debería evitarse a identificación entre *xénero* e ‘muller’, dado que ningunha categoría sexual/xenérica debería asimilarse co propio sistema de clasificación no que se inscribe, malia ser esta a tendencia seguida no noso ordenamento xurídico para a fixación dalgún termo (véxase o exemplo de *violencia de xénero*). Caso distinto é o da correspondencia de *xénero* coa ‘oposición home/muller na escala social’, pois este significado xa se veu utilizando no seo dos movementos feministas practicamente desde

o momento da súa cuñaxe, co obxectivo de poñer de manifesto a consideración e o tratamento dispares que recibían os dous sexos tradicionais. Dado que a día de hoxe estas desigualdades aínda non están superadas, continúa sendo necesario aplicar a voz *xénero* neste sentido, malia que conceptualmente sexa unha noción máis global e dea cabida tamén a outras categorías sexuais non binarias. Proba disto é o significado con que se empezou a empregar a forma *xénero*, relacionado co ‘construto identitario dos suxeitos’, a raíz de distintos movementos sociais e políticos promovidos por colectivos a prol da liberdade sexual e de xénero, co fin de dar visibilidade a outras realidades que se atopaban marxinadas por culpa da hexemonía do modelo patriarcal e cisheteronormativo.

Así pois, conviría pensar se ademais da acepción xa recollida na maioría de obras lexicográficas para o termo antropolóxico *xénero*, sería preciso engadir algunha máis que reflectise as aplicacións actuais desta voz. No caso do galego, tendo en conta que no DRAG xa se rexistran expresións como *violencia de xénero*, *nesgo de xénero*, *cisxénero* ou *transxénero*, en que a forma *xénero* adquire sentidos non previstos na entrada correspondente, consideramos que si sería pertinente incrementar novas acepcións que evidenciasen estes usos. De igual xeito, cumpriría revisar as definicións das expresións formadas sobre a base *xénero* para comprobar se están correctamente enfocadas, pois, tal e como apuntamos para o caso de *cisxénero* e *transxénero*, deben clarificar en que medida o concepto se fundamenta na relación sexo/xénero. Por último, sería recomendable tamén valorar a incorporación doutras nocións asociadas a *xénero*, como as presentadas neste estudo, para que no dicionario haxa constancia das novas realidades sociais e se contribúa a darlles visibilidade.

BIBLIOGRAFÍA

- American Psychiatric Association (APA) (2013): *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (DSM-5). Washington, DC: American Psychiatric Association.
- American Psychological Association (APA) (2011): *Respuestas a sus preguntas. Sobre las personas trans, la identidad de género y la*

- expresión de género*. 2.ª ed. Washington, DC: American Psychological Association. Disponible en <https://www.apa.org/topics/lgbt/brochure-personas-trans.pdf> [29/07/2019].
- Augé, Claude (dir.) (1922): *Petit Larousse illustré. Nouveau dictionnaire encyclopédique*. París: Larousse.
- Beauvoir, Simone de (2008): *O segundo sexo. Tomo I: Os feitos e os mitos*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Bosch, Esperanza e Victoria A. Ferrer (2002): *La voz de las invisibles. Las víctimas de un mal amor que mata*. Madrid: Cátedra.
- Brooker, Chris (2010): *Diccionario médico*. México D.F.: El Manual Moderno.
- Brown, George R. (2017): “Gender Dysphoria and Transsexualism”, en Robert S. Porter (ed.), *MSD Manual. Professional Version*. Kenilworth, NJ: Merck Sharp & Dohme Corp. Disponible en <https://www.msmanuals.com/professional/psychiatric-disorders/sexuality,-gender-dysphoria,-and-paraphilias/gender-dysphoria-and-transsexualism> [15/05/2019].
- Butler, Judith (2006): *Deshacer el género*. Barcelona: Paidós.
- Cambridge = Cambridge University Press (2019): *Cambridge Dictionary* [en liña]. Disponible en <https://dictionary.cambridge.org/> [10/07/2019].
- Castro, Olga e María Reimóndez (2013): *Feminismos*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Comisión Europea, Dirección Xeral de Emprego, Relacións Laborais e Asuntos Sociais (1998): *100 palabras para la igualdad. Glosario de términos relativos a la igualdad entre mujeres y hombres*. Luxemburgo: Oficina de Publicacións Oficiais das Comunidades Europeas. Disponible en <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/7342d801-86cc-4f59-a71a-2ff7c0e04123/language-es> [12/09/2019].
- CORGA = Rojo, Guillermo e María Sol López Martínez (dirs.) (2019): *Corpus de Referencia do Galego Actual (CORGA)* [3.1]. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades. Disponible en <http://corpus.cirp.gal/corga/> [30/07/2019].

- Currás Fernández, Celso e Agustín Dosil Maceira (dirs.) (1999): *Diccionario de psicoloxía e educación*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- DGII = Ledo Cabido, Bieito (ed.) (2004): *Diccionario de galego*. Vigo: Ir Indo. Disponible en <https://digalego.xunta.gal/gl> [29/07/2019].
- DIEC = Institut d'Estudis Catalans (2007): *Diccionari de la llengua catalana*. 2.ª ed. Barcelona: Edicions 62. Disponible en <https://dlc.iec.cat/index.html> [29/07/2019].
- DLE = Real Academia Española e Asociación de Academias de la Lengua Española (2014): *Diccionario de la lengua española*. 23.ª edición, versión 23.2. Madrid: Real Academia Española. Disponible en <http://dle.rae.es/> [29/07/2019].
- DRAG = González González, Manuel (dir.) (2012-): *Diccionario da Real Academia Galega*. A Coruña: Real Academia Galega. Disponible en <https://academia.gal/diccionario> [29/07/2019].
- España (2004): Lei orgánica 1/2004, de 28 de decembro, de medidas de protección integral contra a violencia de xénero, *Boletín Oficial do Estado* 313, suplemento 1, 172-202.
- (2007): Lei 3/2007, de 15 de marzo, reguladora da recificación rexistral da mención relativa ao sexo das persoas, *Boletín Oficial do Estado* 65, suplemento 7, 1000-1002.
- (2007): Lei orgánica 3/2007, de 22 de marzo, para a igualdade efectiva de mulleres e homes, *Boletín Oficial do Estado* 71, suplemento 9, 1203-1234.
- (2015): Real decreto legislativo 2/2015, de 23 de outubro, polo que se aproba o texto refundido da Lei do Estatuto dos traballadores, *Boletín Oficial do Estado* 255, suplemento, 1-85.
- Fernández Rodríguez, María (2011): “Sexo y género: dos conceptos interdependientes”, *Mosaico: revista de psicoterapia familiar* 49, 53-58.
- Fernández Rodríguez, María, Patricia Guerra Mora, Mónica Díaz Méndez e Grupo GIDSEEN (2014): “La disforia de género en la infancia en las clasificaciones diagnósticas”, *Cuadernos de Medicina Psicosomática y Psiquiatría de Enlace. Revista Iberoamericana de Psicosomática* 110, 25-35.

- Flax, Jane (1995): *Psicoanálisis y feminismo: Pensamientos fragmentarios*. Madrid: Cátedra.
- Flores, Javier (2001): “Las bases biológicas de la diferenciación sexual humana en el siglo XXI”, *Desacatos* 8, 85-100.
- Galipedia = Wikimedia Foundation (2003-): *Wikipedia. A enciclopedia libre* [web]. Disponible en <https://gl.wikipedia.org/wiki/Portada> [30/07/2019].
- Gamba, Susana Beatriz (coord.) (2009): *Diccionario de estudios de género y feminismos*. Buenos Aires: Biblos.
- García Dauder, Silvia, R. Lucas Platero Méndez, Jordi Planella Ribera e Miguel Salas Soneira (2016): *Territorios de alteridad y salud mental colectiva*. Barcelona: FUOC.
- García-Granero, Marina (2017): “Deshacer el sexo. Más allá del binarismo varón-mujer”, *Dilemata. Revista Internacional de Éticas Aplicadas* 25, 253-263.
- GDXL = Carballeira Anllo, Xosé M.^a (coord.) (2009): *Gran Dicionario Xerais da Lingua*. 2 vols. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Gómez Suárez, Águeda (2009): “El sistema sexo/género y la etnicidad: sexualidades digitales y analógicas”, *Revista Mexicana de Sociología* 71, 4, 675-713.
- Hermida Borrajo, Xosé Avelino (dir.) (2006): *Gran dicionario século 21 galego-castelán/castelán-galego*. Vigo: Galaxia/Cumio.
- IATE = Centro de Tradución dos Órganos da Unión Europea (2018): *InterActive Terminology for Europe* (IATE). Luxembourg: IATE Management Group. Disponible en: <https://iate.europa.eu/home> [13/05/2019].
- Infopédia = Porto Editora (2013-2019): *Dicionário Infopédia da língua portuguesa*. Porto: Porto Editora. Disponible en <https://www.infopedia.pt/dicionarios/lingua-portuguesa> [29/07/2019].
- Instituto Europeo de Igualdade de Xénero (2016): *Gender equality glossary and thesaurus*. Vilnius: European Institute for Gender Equality. Disponible en <https://eige.europa.eu/thesaurus/overview?lang=en> [10/05/2019].

- Jiménez Muñoz, Francisco Javier (2012): “Unas notas sobre el tratamiento jurídico-civil de la transexualidad en España”, *Revista de Derecho UNED* 11, 477-498.
- Kranz, George S., Andreas Hahn, Ulrike Kaufmann *et al.* (2014): “White matter microstructure in transsexuals and controls investigated by diffusion tensor imaging”, *Journal of Neuroscience* 34 (46), 15466-15475.
- Larousse = Éditions Larousse (s.d.): *Dictionnaire de français*. Paris: Éditions Larousse. Disponible en <https://larousse.fr/dictionnaires/francais-monolingue/> [27/09/2019].
- López, Silvia (2019): *Los cuerpos que importan en Judith Butler*. Madrid: Dos Bigotes.
- Masa Vázquez, Xosé M. (coord.) (1995): *Vocabulario de matemáticas: (galego-castelán-inglés- portugués)*. Santiago de Compostela: Universidade.
- Naciones Unidas, Asamblea Xeral (1979): *Convención sobre la eliminación de todas las formas de discriminación contra la mujer*. Disponible en https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cedaw_SP.pdf [10/07/2019].
- Navaza Blanco, Gonzalo (coord.) (2007): *Diccionario Xerais castelán-galego de usos, frases e sinónimos*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Núñez Noriega, Guillermo, Patricia Ponce e Laura Woolfolk (2015): “La sexualidad en el desarrollo: hacia una visión inclusiva”, *Revista Interdisciplinaria de Estudios de Género* 1(2), 56-81.
- Oficina do Alto Comisionado das Nacións Unidas para os Dereitos Humanos (OACDH) (2014-): *UN Free & Equal* [web]. Disponible en <https://www.unfe.org/> [26/07/2019].
- Organización dos Estados Americanos (1994): *Convención interamericana para prevenir, sancionar y erradicar la violencia contra la mujer*. Belém do Pará: Organización dos Estados Americanos. Disponible en <http://www.oas.org/es/mesecvi/docs/BelemDoPara-ESPANOL.pdf> [16/05/2019].
- Organización Mundial da Saúde (OMS) (2018): *Clasificación internacional de enfermedades (CIE-11)* [web]. Disponible en: <https://icd.who.int/es/> [15/05/2019].

- Oxford = Oxford University Press (2019): *Lexico.com. English Dictionary* [en liña]. Disponible en <https://www.lexico.com/en> [29/07/2019].
- Pérez del Río, Teresa (2009): *La discriminación por razón de género en el empleo y las condiciones de trabajo*. Sevilla: Consejo Andaluz de Relaciones Laborales.
- Priberam = Priberam Informática (2008-2013): *Dicionário Priberam da língua portuguesa* [en liña]. Disponible en <https://dicionario.priberam.org/> [29/07/2019].
- Real Academia Española (RAE) (1780): *Diccionario de la lengua castellana compuesto por la Real Academia Española, reducido á un tomo para su mas fácil uso*. Madrid: Imprenta de D. Joaquín Ibarra.
- (1884): *Diccionario de la lengua castellana*. 12.ª edición. Madrid: Imprenta de D. Gregorio Hernando.
- Reyes Oliveros, Francisco e Constantino García González (dirs.) (2002): *Diccionario galego de termos médicos*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- Rodríguez Río, Xusto A. (coord.) (2008): *Vocabulario de medicina (galego-español-inglés-portugués)*. Santiago de Compostela: Universidade.
- Sigusch, Volkmar (1991): “Die Transsexuellen und unser nosomorpher Blick”, *Zeitschrift für Sexualforschung* 4, 225-256 e 309-343.
- Terreros y Pando, Esteban de (1787): *Diccionario castellano con las voces de ciencias y artes y sus correspondientes de las tres lenguas francesa, latina e italiana*. Vol. 2. Madrid: Viuda de Ibarra, hijos y compañía.
- TILG = Santamarina, Antón (dir.) (2003-2018): *Tesouro Informatizado da Lingua Galega* (versión 4.1). Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Disponible en <https://ilg.usc.es/TILG/gl> [22/04/2019].
- Treccani = Istituto della Enciclopedia Italiana (s.d.): *Vocabolario Treccani* [en liña]. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana. Disponible en <http://www.treccani.it/vocabolario/> [29/07/2019].

- Trésor = Analyse et Traitement Informatique de la Langue Française (ATILF) – Centre national de la recherche scientifique (CNRS) e Université de Lorraine (1994-): *Trésor de la Langue Française informatisé (TLFi)* [en liña]. Nancy: Université de Lorraine. Dispoñible en <http://atilf.atilf.fr/> [31/07/2019].
- Universidade de Santiago de Compostela e Servizo de Normalización Lingüística (s.d.): *bUSCatermos* [web]. Santiago de Compostela: Universidade. Dispoñible en <https://aplicacions.usc.es/buscatermos/publica/index.htm> [23/04/2019].
- Villanueva Alfonso, Rafael (dir.) (1999): *Diccionario Mosby de Medicina, Enfermería y Ciencias de la Salud*. Madrid: Hancourt.
- Xunta de Galicia, Dirección Xeral de Educación, Formación Profesional e Innovación Educativa (2016): *Protocolo educativo para garantir a igualdade, a non discriminación e a liberdade de identidade de xénero*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia. Dispoñible en https://www.edu.xunta.gal/portal/sites/web/files/identidade_de_xenero_caderno_1.pdf [12/07/2019].
- Xunta de Galicia, Secretaría Xeral de Igualdade e Dirección Xeral de Planificación e Orzamentos (2019): *Informe de impacto de xénero*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia. Dispoñible en http://www.conselleriadefacenda.es/orzamentos/2019/DE/INF_IM_XEN.PDF [03/09/2019].